

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE TABANLAŞMIŞ BİRLEŞİK FİİLLER*

BASED COMPOUND VERBS IN KYRGYZ TURKISH

Cüneyt AKIN**

Öz

Türk Dilinin bütün lehçelerinde olduğu gibi, Kırgız Türkçesinde de birleşme, kalıplaşma ve türetme yollarıyla oluşmuş birleşik fiil yapıları söz konusudur. Birleşik fiillerde esas fiil kendi anlamını korumakta, yardımcı fiil ise asıl fiili, çeşitli bakımlardan (tezlik, yeterlilik, sürerlik vb.) tasvir etmektedir. Kırgız Türkçesinde iki fiilin birleşmesiyle ortaya çıkan yapılarda asıl fiil yardımcı fiile daha çok -(I)p, -A, -y zarf – fiil ekleriyle bağlanmaktadır. Yardımcı fiil, asıl fiilin belirttiği hareketi ve hareketin tarzını ifade etmek için gerekli olan yapıdır. Kırgız Türkçesinde iki fiilin birleşmesiyle oluşturulan yapılardan bir kısmı, kaynaşarak taban haline gelmiştir: apar- (alıp bar-), apke- (alıp kel-), alper- (alıp ber-) vb. Çalışmada, burada birkaç örneğini verdiğimiz birleşik fiil yapılarının tabanlaşmış şekilleri dikkatlere sunulacaktır. Kırgız Türkçesi ağızlarındaki tabanlaşmış yapılar ve ölçünlü dildeki yapılar bir arada ele alınacak ve örneklerle birlikte ortaya konulacaktır. Kırgız Türkçesine bakıldığında, tabanlaşmış fiiller sözdizimsel bir birim olarak, özellikle al-fiilinin temel fiil olduğu birleşik fiil yapıları karşımıza çıkmakta, çok sayıda örnekte ise, al-+zarf fiil yapısına al-, bar-, ber-, ket-, iy-, at- gibi yardımcı fiillerin eklenmesiyle oluşan tabanlaşmış yapılar dikkati çekmektedir. Diğer Türk lehçeleriyle birlikte Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesinde de görülen tabanlaşmış birleşik fiil yapısının apar- olduğu görülmektedir. alper-, apke-, alıval-, alıviy- vb. şekiller de ayrıca Kırgız Türkçesinde karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler

Kırgız Türkçesi, Tabanlaşmış birleşik fiil,
Birleşik fiil

Keywords

Kyrgyz Turkish, Based compound verb
Compound verb

Abstract

As seen in all other dialects of Turkish Language, there are compound verbs formed in the ways of compounding, becoming stereotyped and derivation in Kyrgyz Turkish. Main verb preserves its essential meaning and auxiliary verb describes the main verb in various aspects (such as readiness, adequateness and persistence etc.). In Kyrgyz Turkish, a main verb is mostly combined to an auxiliary verb with an affix of verbal adverb such as -(I)p, -A, -y in the structures occurred as a combination of two verbs. Auxiliary verb is a structure required for expressing the movement and its style that the main verb indicates. In Kyrgyz Turkish, some of the structures occurred as a combination of two verbs become a base in the way of mixing: apar- (alıp bar), apke- (alıp kel-), alper- (alıp ber-), etc. In this study, based forms of compound verb structures, of which we have given a few examples above, will be presented. Based structures in the accents of Kyrgyz Turkish and standard language structures will be dealt together and will be revealed through

**Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
cuneyt.akin@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6230-7222
Afyon / TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 17/03/2020
Kabul Tarihi: 31/08/2021

* 2017 yılında düzenlenen 8. Türk Dili Kurultayı'nda özet bildiri olarak sunulmuş olup, metin yeniden ele alınarak genişletilmiş ve makale olarak yazılmıştır.

examples. When Kyrgyz Turkish is analyzed, it is seen that base verbs are placed as syntactic units and there are compound verbs especially where *al-* verb is the base verb. Moreover, many based structures attract attention in various examples in which some auxiliary verbs including *al-*, *bar-*, *ber-*, *ket-*, *iy-*, *at-* are added to *al-* + adverb verb structure. As in the other Turkish dialects, the based compound verb structure is *-apar* which is also seen in Turkish and Kyrgyz Turkish. Additionally, there are some other forms such as *alper-*, *apke-*, *alıval*, *alıyiv-* in Kyrgyz Turkish.

Giriş

Zarf fiil eklerinin üçüncü seviyedeki kullanımları yardımcı fiillerle birleşerek tabanlaşmış birleşik fiiller oluşturmaktadır. Bu tabanlaşmış yapılar, Türk lehçelerinde de çeşitli birleşme şekilleriyle görülmektedirler.

Zarf-fiillerin sözdizimsel ve semantik işlevlerinin yanında, onların zamanla gramerleşmesi ve leksikalleşmesi de oldukça önemli bir konudur. Söz konusu fiillerin zarf-fiil şekilleri, dilbilgisel değişme veya gelişmeler sonucunda yeni dilbilgisel (gramatikal) işlevler kazanmakta, yani dilbilgiselleşmektedir veya başka bir deyişle gramerleşmektedir. Zarf-fiil yapılarının bir kısmı ise daha ileri bir gelişim göstererek, yeni sözlüksel (leksikal) biçimlere dönüşmekte, yani sözlükselleşmektedir. Örneğin, belli fiillerin zarf-fiil biçimlerinden zamanla yeni gramer birimleri (ekler, bağlaçlar vb.), bazılarında ise yeni sözlüksel birimler (sözlükbirimler) oluşmuştur (Aydemir 2015a: 91).

Sözlükselleşme terimi, dilbilimsel açıdan çok farklı iki kavram için kullanılmaktadır. Bu kavram, eşzamanlı bakış açısına göre, kavramsal kategorilerin kodlanmasını ifade ederken, artzamanlı bakış açısına göre ise, 'sözlüğe girme' ya da 'gramerin üretken konularının dışına çıkma' anlamında kullanılmaktadır. Zarf-fiiller, birleşik fiil yapısının bir bileşeni olarak bu yapı içinde sözlükselleşmekte ve böylece yeni fiil şekillerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu yeni fiil yapısı içerisinde, zarf fiil ekli ana fiilin anlamsal değeri oldukça silikleşerek, yardımcı fiilin anlamı daha belirgin hale gelmiştir. Kırgız Türkçesinde bu şekilde oluşan birleşik fiil yapıları, birleşik fiil yapısından sıyrılarak, müstakil fiil yapısı olmak suretiyle sözlükte yerlerini almış yapılardır (bk. Aydemir 2015b: 224, 225).

Çalışmanın konusu bağlamında bakıldığında, bu tür sözlükselleşen apar- (al-ıp bar-), alper- (al-ıp ber-), apke-/apkel- (al-ıp kel-), apket- (al-ıp ket-), ciber- (id-u ber-) yapıların ortaya konulması neticesinde, Türk dili ve lehçelerinin bu fiil yapılarını sözlükselleştirme süreçleri daha doğru anlaşılmış olacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Kırgız Türkçesinde tabanlaşmış birleşik fiil yapılarının inceleneceği çalışmada kuramsal çerçeve, gramerleşme teorileri çerçevesinde, söz konusu süreçlerin sonunda leksikalleşen (sözlükselleşen) ve dolayısıyla taban hâline gelen fiil leksemeleri olacaktır. Bu yapıların diğer bazı Türk lehçelerindeki gramerleşme ve sözlükselleşme süreçleri de bu çerçeve içindedir.

1.2. Yöntem

Çalışmada genel olarak Türk lehçelerindeki ve özelde Kırgız Türkçesinin ölçünlü dili ve ağızlarındaki tabanlaşmış birleşik fiil yapıları, gramerleşme ve sözlükselleşme teori ve yöntemleri çerçevesinde incelenmiştir.

1.3. Bulgular

Çalışmada, apar- (al-ıp bar-), alper- (al-ıp ber-), apke-/apkel- (al-ıp kel-), apket- (al-ıp ket-), ciber- (id-u ber-) tabanlaşmış birleşik fiil yapıları tespit edilerek, bu yapıların şekil ve anlam özellikleri değerlendirildi.

2. Tabanlaşmış Birleşik Fiiller

2.1. apar- (al-ıp bar-) Tabanlaşmış Fiili

Tabanlaşmış birleşik fiil yapılarından biri ve en yaygın görüleni olan **apar-** yapısı, *al-* fiil köküne eklenen *-(I)p* zarf fiil eki ve *barmaq* tasvir fiili ile birleşmesinden oluşan, 14. Asırdan bu yana edebî metinlerde takip edebildiğimiz ve Türkiye Türkçesinde de örneklerine ağızlarda rastladığımız bir fiildir. Türk lehçelerinde en yaygın görülen tabanlaşmış birleşik fiil yapısı budur.

Al-ıp + bar-maq birleşik fiil yapısı, Türk Dilinin tarihi dönemlerinde birleşerek kalıplaşmış ve *apar-* olarak tabanlaşmıştır. Buradaki ses olayı, Türk Dilindeki sızıcı ve akıcı bazı ünsüzlerin, yanındaki ünlülerle birlikte düşmesi, hece kaynaşması ile birlikte, *a-* fiil gövdesi, *-p* zarf-fiil ekiyle birleşmiş, önce *apbar-/appar-* şekline ve daha sonra, aynı boğumlanma noktasına sahip olan /p/ ve /b/ seslerinden birinin düşmesi sonucunda *apar-* tabanlaşmış fiiline dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

Türkiye Türkçesinde *aparmak* tabanlaşmış fiili: (-i) hlk. 1. Almak, alıp götürmek; 2. argo. Gizlice almak, alıp kaçmak, çalmak; *Sözü geçen para ehemmiyetsiz bir şeydi ve müdür muavini, onu çok ustalıklı aparmıştı.* (Güncel Türkçe Sözlük, TDK) gibi örneklerde görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde *apar-* fiili: 1. Bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek yahut getirmek. 2. Birinin hareketini yönlendirmek, yol göstermek 3. Kendi ile beraber götürüp, getirmek 4. Uğurlamak, kaçırmak, alıp kaçmak 5. *mec.* Kazanmak, yenmek, galip gelmek. 6. *mec.* Yok etmek, silip temizlemek, çıkarmak, vb. on dört anlama sahiptir. (Abid, 2006, s. 12, 13)

Türkmen Türkçesinde *apar-* yapısının sözlükselleşmediği görülmektedir (bk. Tekin vd., 1995, s. 31).

Yeni Uygur Türkçesinde *alıp> Äp; alıp bar->elip bar-* 'yapmak, düzenlemek' ve *epba-* şekilleri görülmektedir. Özbek Türkçelerinde *apar-* tabanlaşmış fiili ölçünlü dilde görülmemekte, ancak, *olib bor-* birleşik fiil yapısı ölçünlü dilde kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde ise *apar-* fiili; *aparmaq* [élip+barmaq]: 1. götürmek, teslim etmek 2. yol gösterip birlikte varmak 3. değdirmek, yakınlaştırmak; *apirişmaq*: birlikte götürmek, ulaştırmak, yakınlaştırmak; *apirip bermek*: 'götürüp teslim etmek' *apirip kelmek*: 'götürmek ve beraber dönmek' şekil ve anlamlarında kullanılmaktadırlar (Demirez, Güneri, 2013, s. 61-63).

Tatar Sözlüğü ve Tatar Diyalektleri Sözlüğü'nde bu tabanlaşmış fiil bulunmamakla birlikte, Tatar Türkçesi konuşma dilinde, *appar-/apar-* şekillerinde görülmektedir (Ganiyev, 2010, s. 31).

Hakas Türkçesinde *apar-* şeklinde tabanlaşmış ve 'götürmek' anlamıyla kullanılmaktadır (Arıkoğlu, 2005, s. 45)

Kazak Türkçesinde bu yapının, *apar-* 'Bir nesneyi bir yerden başka bir yere götürmek, ulaştırmak' şekil ve anlamıyla sözlükselleştiği görülmektedir. Bu sözlükselleşmenin, Kazak Dili Edebi Sözlüğü'nde ettirgen çekimli yapısı *apar-gız-* 'götürtmek' edilgen çekim yapısı *apar-il-* 'götürülmek' ve fiilden isim yapma ekleriyle yapılan şekilleri *aparu* 'götürme', *aparışu* 'götürücü, iletici, ulaştırıcı' karşımıza

çıkmaktadır (Januzak, 2011, s. 557, 558).

Başkurt Türkçesinde *apar-* 'alıp gitmek, götürmek' *apar-<appar-<al-ıp bar-* yapıları kullanılmaktadır (Karakaya, 2019, s. 89).

Karaçay-Malkar Türkçesi'nde *apar-* tabanlaşmış fiili, şekil bakımından diğer lehçelerden ayrılmasa da, anlam bakımından '*yok etmek, bitirmek, tüketmek*' ve *apar-ıl-* yapısı '*bitmek, tükenmek, yok olmak*' şekillerinde karşımıza çıkmaktadır: Üyde gırcın aparılığandı '*Evde ekmek bitmiş.*' vb. (Tavkul, 2000, s. 86).

Kırgız Türkçesi ölçünlü dilinde *al-ıp bar-* yapısı, *Al bugün meymandardı alıp barat* 'O bugün misafirleri alıp götürecektir' (Kasapoğlu-Çengel, 2005, s. 285). Studentterdin arasındaki krujokko cetekçilik kılıu için alıp barat (Öğrenci toplulukları arasında koordinasyon işini yapmaktadır) (Kudaybergenov, 1980, s. 336) örneklerinde olduğu gibi tabanlaşmamıştır (bk. Oruzbayeva, 2009, s. 398,399).

Kırgız Türkçesi ağızlarında ise, *apar-* şekliyle tabanlaşmıştır: *Töşök kılıp apar-ar+bız* 'Döşek yapıp götürürüz'. *Kiyim apargan kızdın enesine caksına kiyim kiygizet* 'Giysi götüren kızın annesine güzel bir elbise giydirilir', *Kiyim apargan kızdın enesine caksına kiyim kiygizet*. 'Giysi götüren kızın annesine güzel bir elbise giydirilir.' (Akin, 2014a, s. 60, 70), *bala söykö aparıp tag-ıp kel-et* 'damat, küpe gönderip takılır', onu *aparba-y goysoñ* 'onu göndermeyerek bıraksan' (Akin, 2014b, s. 83, 90) gibi örneklerde görülmektedir.

Kırgız Türkçesi ağızlarında, 'alpar-' şekli de ayrıca yer almaktadır: Örn. ...*munday kiçine restaranga alparıp*... (...böyle küçük bir restorana götürerek.), *Kırk güngö çeyin apasınıkına alparıp koyot* (Kırk güne kadar annesinin evine götürüp yerleştirirler) (Akin, 2014b, s. 193, 204).

2.2. alper- (al-ıp ber-) Tabanlaşmış Fiili

Kazak Türkçesinde bu tabanlaşmış birleşik fiil yapısı, ölçünlü dilde *alıp ber-* ve ağızlarında *èper-* 'alıp ver-mek' şekil ve anlamıyla görülmektedir (Öner, 1998, s. 231).

Tatar Türkçesinde *al-ıp bir-* 'alı-ıp vermek' yapısı, *apir-* < *apbir-* < *alıp bir-* şekillerine dönerek, konuşma dilinde kullanılmaktadır (Ganiyev, 2010, s. 31).

Başkurt Türkçesinde *epér-* 'alıp vermek' < *eper-* < *epper-* < *apper-* < **apber-* < *al-ıp ber* şekillerindedir (Karakaya, 2019, s. 89).

Yeni Uygur Türkçesinde de söz konusu tabanlaşmış birleşik fiil *eppermek* [*élip bermek*] 'alıp vermek' şekil ve anlamıyla kullanılmaktadır (Demirez, Güneri, 2013, s. 65).

Kırgız Türkçesinde ikinci tabanlaşmış yapı, ölçünlü dildeki *al-ıp ber-* 'alıp vermek' birleşik fiil yapısının, *alper-* şeklinde tabanlaşmasıyla oluşmaktadır. Bu tabanlaşmış birleşik fiil yapısı, sadece bazı Kırgız Türkçesi ağızlarında görülmektedir.

2.3. apke-/apkel- (al-ıp kel-) Tabanlaşmış Fiili

Kazak Türkçesinde bu tabanlaşmış birleşik fiil yapısı, ölçünlü dilde *al-ıp kel* 'alı-ıp kel' ve ağızlarında *èkel-* şekil ve anlamında kullanılmaktadır (Öner, 1998, s. 231).

Tatar Türkçesi konuşma dilinde, ölçünlü dildeki *alıp kil-* birleşik fiil yapısının, *akil-* < *apkil-* < *alıp kil-* şekillerinde tabanlaşarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Ganiyev, 2010, s. 31).

Başkurt Türkçesinde *ep kil-* 'alıp gelmek' (<*epkil-<ap kil-<al-ıp kil-*) şekillerinde kullanılır (Karakaya, 2019, s. 89).

Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan şekiller ve anlamları şöyledir: *ekelmek* [*élip+kelmek*] 'alıp gelmek; getirmek', *ekel!* [*élip kel!*] 'getir, alıp gel', *ekkelmek*, *épkelmek* 'getirmek; doğurmak vb. (Demirez, Güneri, 2013, s. 67).

Kırgız Türkçesinde görülen üçüncü tabanlaşmış şekil, *apke-/apkel-* yapısıdır. Kırgız Türkçesi ölçünlü dilinde *al-ıp kel-* 'alıp gel' şekil ve anlamıyla kullanılmaktadır (bk. Oruzbayeva, 2009: 398, 399): Örn. Mugalim mışığın alıp kelip baldarga ayttı. 'Öğretmen, kedisini alıp getirip, çocuklara söyledi.' (Kasapoğlu, Çengel 2017, s. 284).

Kırgız Türkçesi ağızlarında ise, iki şekilde karşımıza çıkar: 1. *apke-*: Tazalap aarçıp kese *apke* (alıp kel) 'Bir çay fincanı yıka getir.' Apke! ükөндү apke (alıp kel). 'Getir! Erkek kardeşini getir!' 2. *apkel-*: apkelin, apkele berin. 'Alıp gelin, alıp geliverin!' (Akın, 2013, s. 61).

2.4. apket- (al-ıp ket-) Tabanlaşmış Fiili

Kazak Türkçesinin ölçünlü dili ve ağızlarında bu tabanlaşmış fiil, *eket-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Öner, 1998, s. 231).

Tatar Türkçesi ağızlarında, ölçünlü dildeki 'alıp gitmek' yapısı, 'akit-' tabanlaşmış birleşik fiili şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ganiyev, 2010, s. 31).

Başkurt Türkçesinde *ep kit-* 'alıp gitmek' <*epkit-<ap kit-<al-ıp kit-* şekillerinde karşımıza çıkar (Karakaya, 2019, s. 89).

Yeni Uygur Türkçesinde bu yapının tabanlaşmış birkaç farklı şekli, ekleşme ve anlam değişikliğiyle karşımıza çıkmaktadır: *eketmek* [*élip+ketmek*] 'alıp gitmek; götürmek', *eketküzmek* 'götürmek', *ekitmek* 'götürülmek', *ekitişmek* 'birlikte ya da karşılıklı götürmek' vb. (Demirez, Güneri, 2013, s. 68)

Kırgız Türkçesindeki dördüncü tabanlaşmış fiil yapısı, ölçünlü dildeki şekli ve anlamı *al-ıp ket-* 'alıp gitmek' olan ve *apket-* olarak ağızlarda tabanlaşan yapısıdır: kenge *apketeyin*, meyli. 'Geldiğinde alıp gideyim, tamam.' (Akın, 2014, s. 112).

2.5. ciber- Tabanlaşmış Fiili

ciber- yapısı, Eski Türkçe'deki *ıdu ber-* yapısıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak, bu tabanlaşmış birleşik fiilin hem şekil hem de anlam bakımından Türk lehçelerinde farklı görünümleri de söz konusudur. Şekil bakımından *iber-*, *yuber-*, *jiber-*, *ciber-* hatta *evet-* gibi yapıları, genel olarak 'göndermek, yollamak' ve 'boşamak' anlamlarıyla Harezmi Türkçesinde görmekteyiz. (bk. Ağca, 2018, s. 9; Demirez, Güneri 2013, s. 73; Yıldız, 2004).

Yeni Uygur Türkçesinde *evet-* 'göndermek' yapısı, Eski Türkçe *ıdu ber-* yapısıyla ilişkili olarak gösterilmiştir (Nadzhip 1971: 108). Ayrıca, *iber-* 'yollamak, göndermek' fiili Hazirki Zaman Uygur Tilinin İzahlık Lugiti'nde (1998) mevcuttur, denilmektedir (Demirez, Güneri, 2013, s. 73).

Özbek Türkçesinde *yuber-* şeklinde 'yollamak, göndermek' tabanlaşan bu fiil, Kazak Türkçesinde *jiber-* 'yollamak, göndermek' şekil ve anlamlarında karşımıza çıkmaktadır (Nadzhip, 1971, s. 315).

Karaçay-Malkar Türkçesinde *ciber-* tabanlaşmış fiili, diğer Türk lehçelerinin genelinde olan 'göndermek, yollamak' anlamlarının yanında, 'elinden kaçırmak' anlamıyla ve sözlükte ikinci anlam olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, birlikte kullanıldığı kelimelerle birlikte, *eşikge ciber-* 'dışarı bırakmak', *köz ciber-* 'bakmak', *sakal ciber-* 'sakal bırakmak' gibi kullanım ve anlamları tespit edilmiştir (Tavkul, 2000, s. 154).

Kırgız Türkçesinde *ciber-* şeklinde tabanlaşmış olan bu fiil, bir tasvir fiil yapısıdır ve *-p* zarf fiil ekiyle birleşmektedir. Bu yapıyla birlikte, aynı anlamları veren *iy-* ve *ir-* tasvir fiilleri de kullanılmaktadır. *-p* zarf fiil ekiyle birleşmesinden ortaya çıkan işlevler şöyledir. Tezlik bildirir: ıylap ciberdi 'ağlayıverdi', koyup ciberdi 'koyuverdi' vb. Bir işin sonuna kadar yapıldığını, içip ciber 'içiver', aynı zamanda tezlik ve tamamen yapma ile birlikte kararlılık vurgusu da yapmaktadır: cazıp ciberdim 'yazıverdim' vb. (bk. Tan, 2006, s. 81, 82).

Kırgız Türkçesinin Tündük ağızlarının tamamında 'ciber' yardımcı fiili karakteristiktir. Ayrıca, Tüştük ağızlarının İçkilik (Batı-Oş) bölümü haricindeki bölgelerinde de 'ciber' şekli yaygındır. Yudahin'in tasnifinde üç gruba ayırdığı Tüştük ağızlarının üçüncü grubu, yani İçkilik (Batı-Oş) ağızlarında da 'cügör' yardımcı fiiline rastlanmaktadır. Tüştük ağızlarının diğer alt gruplarında ve Tündük ağızlarının tamamında ise bu yardımcı fiil 'ciber' şeklindedir (Akın, 2014a, s. 295).

Ölçünlü dildeki *ciber-* tabanlaşmış fiili, Tyan-Şan ağızlarında *iy-* şeklindedir: Suuga koşuyıydı'. Munu da toogo çıkarıyıydik ele. Türtüviyse kantip cıgılbasın. Uşu sapar alıyıydım vb. Bu şekli Kırgız Türkçesinin diğer ağız bölgelerinde de görebilmekteyiz. Fakat Tüştük ağızlarında kullanılan *ir-*, *er-*, *iy-* şekilleri, Tyan-Şan ağızlarında görülmemektedir (Akın, 2014a, 201).

Sonuç

Türk lehçelerinde çok sayıda örneklerine rastladığımız tabanlaşmış birleşik fiil yapıları, Kırgız Türkçesinde de birkaç şekil ve çeşitli anlamlarla kullanılmaktadır.

Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan, bazı lehçelerde sadece ağızlarda kullanılan *apar-* tabanlaşmış birleşik fiil yapısı, Kırgız Türkçesinde de görülmektedir.

Kırgız Türkçesinde görülen tabanlaşmış birleşik fiil yapılarının, *al-* + *Zarf-fiil* fiil yapısına *bar-*, *ber-*, *kel-*, *ket-* yardımcı fiillerinin getirilmesiyle oluşmuş birleşik fiiller olduğu tespit edilmiştir.

al- fiil tabanının üzerine *-ip* zarf fiil eki ve *tasvir fiili* getirilerek oluşturulan bu tabanlaşmış yapılarda anlam, tasvir fiil eki üzerinde gerçekleşir ve *fiil tabanı+zarf fiil* yapısı, *yardımcı fiil* konumuna geçer. Yani, *al-* fiili tasvir fiili görevinde, *bar-*, *ber-*, *ket-*, *kel-* yapıları ise esas anlamı taşıyıcı görevde bulunmaktadırlar.

Başkurt Türkçesinde, *apkal-* 'alıp kalmak' *apkalıv* < *al-ip kal-*, *apkas-* 'alıp kaçmak' *apkas-* < *al-ip kas-*, *apkayt-* 'alıp dönmek' *apkayt-* < *al-ip kayt-*, *apsık-* 'alıp çıkmak' *apsık-* < *alıp sık-* (Karakaya 2019: 89) şekilleri, çalışmada verilen diğer tabanlaşmış birleşik fiil yapılarının dışında tespit ettiğimiz tabanlaşmış birleşik fiil yapılarıdır.

apar- yapısının Karaçay-Malkar Türkçesindeki şekli diğer lehçelerle görünse de, sözlüksel bakımından diğer lehçelerden ayrılarak: 'yok etmek, bitirmek, tüketmek'

anlamlarıyla da kullanılması dikkati çekmektedir.

Kırgız Türkçesinde *al-* esas fiili dışında, Eski Türkçe *ıd-* esas fiili üzerine getirilerek yapılan *ciber-/cügör-* tabanlaşmış birleşik fiil yapısı da hem ölçünlü dilde hem de Kırgız Türkçesi ağızlarında görülmektedir. Hatta bu yapı, Kırgız Türkçesi ağızlarında '*ciber-ağızları*' ve '*cügör-ağırları*' şeklinde iki alt ağız grubu oluşturacak derecede önemli bir yapıdır.

Standartlaşma süreci geç dönemde (1924) başlayan ve henüz tam bir standartlaşma gerçekleşmeyen Kırgız Türkçesi için sözlükselleşme süreçleri, Türkiye Türkçesinden daha hızlı ve yoğun olarak gerçekleşmiş görünüyor. Bu durumu, çalışmadaki tabanlaşmış birleşik fiil yapılarının yoğunluk derecesinden, yani fazlalığından tespit etmek mümkün olacaktır.

Türk dilinin türetme gücünün eklerle sınırlandırılmayacağını gösteren '*tabanlaşmış birleşik fiiller*', Türk lehçelerinde birleşik fiil yapılarının tasnifinde yeni yaklaşımlar sunacaktır.

Ayrıca, '*tabanlaşmış birleşik fiil*' yapıları, sözcük yapım yollarından biri olarak değerlendirilmeli ve yapılacak incelemelerde ayrı bir başlık altında ele alınmalıdır.

Çalışmada ele alınan '*tabanlaşmış birleşik fiiller*' üzerine bugüne kadar birkaç çalışma bulunmaktadır. Türk lehçelerinin her biri için yapılacak çalışmalarla birlikte, Türk dilinde tabanlaşmış birleşik fiil yapılarının bütün yönleriyle anlaşılması mümkün olacaktır kanaatindeyiz.

Extended Abstract

In this study, based forms of compound verb structures of which a few examples provided above will be presented. Based structures in the accents of Kyrgyz Turkish and standard language structures will be dealt together and will be revealed through examples. As seen in all other dialects of Turkish Language, there are compound verbs formed in the ways of compounding, becoming stereotyped and derivation in Kyrgyz Turkish. Main verb preserves its essential meaning and auxiliary verb describes the main verb in various aspects (such as readiness, adequateness etc.). In Kyrgyz Turkish, a main verb is mostly combined to an auxiliary verb with an affix of verbal adverb such as -(I)p, -A, -y in the structures occurred as a combination of two verbs. Auxiliary verb is a structure required for expressing the movement and its style that the main verb indicates. In Kyrgyz Turkish, some of the structures occurred as a combination of two verbs become a base in the way of mixing: *apar-* (alıp bar-), *apke-* (alıp kel-), *alper-* (alıp ber-), etc. Based compound verb structures, examples of which we find in Turkish dialects, are also used in Kyrgyz Turkish with a few shapes and meanings. *Apar-* based compound verb structure used widely in Turkish dialects and used only in the accents of some dialects can also be seen in Kyrgyz Turkish. It is determined that the based compound verb structures seen in Kirghiz Turkish are based compound verbs formed by adding auxiliary verbs *bar-*, *ber-*, *kel-*, *ket-* to *al-* + adverb-verb verb structure. In these structures which are formed by adding the verb suffix and depiction verb to the verb base, the meaning takes place in the verb suffix of the depiction and the verb base + verbal adverb structure becomes the auxiliary verb. In other words, in the actual task

of actual depiction, the *bar-*, *ber-*, *ket-*, and *bald-* structures are in the role of the carrier. The 'based verbs', which show that the derivation power of Turkish Language cannot be limited by annexes, will present new approaches in the classification of compound verb structures in the Turkish dialects. In addition, 'based compound verb' structures should be considered as one of the lexicalising ways and should be handled under a separate heading in the future analyses. To date, there are very few studies on the 'based compound verbs' discussed in the study. We believe that it will be possible to understand all aspects of the based compound verb structures in Turkish Language, together with the study to be done for each of the Turkish dialects. When Kyrgyz Turkish is analyzed, it is seen that the based compound verbs are seen as syntactic units and there are based verbs especially where *al-* verb is the based compound verb. Moreover, many based compound verbs structures attract attention in various examples in which some auxiliary verbs including *al-*, *bar-*, *ber-*, *ket-*, *iy-*, *at-* are added to *al-* + *adverb verb* structure. Together with the other Turkish dialects, the based compound verb structure is *-apar* which is also seen in Turkish and Kyrgyz Turkish. Additionally, there are some other forms such as *alper-*, *apke-*, *alval*, *alivyiv-* in Kyrgyz Turkish.

KAYNAKÇA

- Abid, S. (2006). *Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde fiillerin anlam açısından çeşitlenmesi* (yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ağca, E. (2018). Mukaddimetü'l Edeb'de leksik denkler. *X. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, 17-19 Ekim, Eskişehir.
- Akın, C. (2014a). *Kırgız Türkçesi ağızları*. Ankara: Gazi Yayınları.
- Akın, C. (2014b). *Calal-Abad merkez ağzı*. Ankara: Gazi Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2005). *Örneklili Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2015a). Güney Sibirya Türkçesinde zarf-fiil yapılarının gramerleşmesi hakkında. *Türkbilig*, 29, 89-100.
- Aydemir, İ. A. (2015b). Tuvacada sözlükselleşmiş zarf-fiil yapıları. *Türkbilig*, 30, 223-230.
- Demirez, G. A. (2013). Yeni Uygur Türkçesinde tabanlaşmış birleşik fiiller. *Gazi Türkiyat*, 13, 59-80.
- Ganiyev, F. A. (2010). *Tatarcada birleşik fiiller*. Turgunbayer. C. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe sözlük, Erişim adresi: sozluk.gov.tr
- Januzak, T. (2011). *Kazak edebi tiliniñ sözdigi 1. Cilt*. Kazakistan Respublikası Medeniyet Ministirdigi Til Komiteti, Almatı.
- Karakaya, T. (2019). *Başkurt Türkçesinde fiil türeten ekler ve fonksiyonları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Kasapoğlu, Ç. H. (2005). *Kırgız Türkçesi grameri (ses ve şekil bilgisi)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kudaybergenov, & vd. (1980). *Kırgız adabiy tilinin grammatikası, I. Bölüm: Fonetika Cana Morfologiya*. Frunze: İlim Basması 'İlim Yayınları'.
- Nadzhip, E. N. (1971). *Modern Uigur, Moscow: 'NAUKA' Publishing House*.
- Oruzbayeva, B. Ö. & vd. (Ed.) (2009). *Azırkı Kırgız adabiy tili*. Bişkek: Avrasya Yayınları.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tan, A. (2006). Kırgız Türkçesinde tasvir fiilleri üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 22, 67-110.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. & Ölmez, M. & Ceylan, E. & Ölmez, Z. & Eker, S. (1995). *Türkmence Türkçe sözlük*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Yıldız, M. (2004). Yeni Uygur Türkçesinde -vât-, -(i)vât-, -(u)vât-, -(ü)vât- yapısı, gelişimi ve anlamı üzerine, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 367-373.